

1. Gereconstrueerde Frauenkirche en Neumarkt in Dresden, 2011 (via Wikimedia Commons)

'KEIN ÄSTHETISCHES HEIL, AUSSER IM ALTERSWERT?'¹

OVER HET ACTUELE DUITSE RECONSTRUCTIEDEBAT

SARA STROUX

‘Uniek’ noemde minister Bussemaker van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap het besluit dat de in 2012 volledig afgebrande en inmiddels herbouwde molen Windlust in Burum de status van rijksmonument mag behouden (afb. 2 en 3).² Dit besluit werd genomen nadat de gemeente Kollumerland en de Raad voor Cultuur een positief advies voor behoud als rijksmonument hadden uitgebracht en meerdere kamerleden herhaaldelijk op behoud van de status hadden aangedrongen. Kern van de discussie was het nagenoeg volledige verlies van de materiële authenticiteit van de molen, waarvan alleen enkele balken en ijzeren onderdelen konden worden hergebruikt. Minister Bussemaker argumenteerde in lijn met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), die de procedure voor afvoering van het monumentenregister al in gang had gezet, namelijk dat door de brand het historische bouwwerk vernietigd was en aan de gereconstrueerde molen geen bouwhistorische waarde meer toegekend kon worden. In de besluitmotivering van de RCE wordt verder verwezen naar de wettelijke kaders die bepalen dat de vijf criteria die voor de beoordeling van de monumentwaardigheid van een bouwwerk worden gehanteerd onlosmakelijk in relatie staan ‘tot de authentieke materie van de in het verleden vervaardigde zaak’.³ De voorstanders van behoud van de monumentenstatus verdedigden hun standpunt door te stellen dat ‘niet de leeftijd van het hout, maar de leeftijd van het collectief geheugen [...] doorslaggevend is voor de monumentale status’ van de molen.⁴ In hun betoog bevoerden de gemeente en de Raad voor Cultuur dat de

2. Molen Windlust in Burum voor de brand, 2009 (foto Foppe Hoekstra, via Wikimedia Commons)

3. Herbouw molen Windlust, 2014 (foto Jan Beets)

4. Ledenlokalen Artis kort na de oplevering in 1870 (foto Pieter Oosterhuis, Stadsarchief Amsterdam)

5. Ledenlokalen Artis na de verbouwing in eigentijdse vormtaal, 2015 (foto auteur)

herinneringswaarde van de molen als verwijzing naar de agrarische geschiedenis van Burum, de beeldwaarde voor het dorp en het terugbrengen van de werktuigbouwkundige functie samen voldoende aanleiding boden om de reconstructie de monumentstatus te verlenen. Tevens verweet de gemeente in haar advies de RCE wat betreft waardering een gedateerde houding, door ensemble- en beeldwaarden slechts als additionele waarden te beschouwen. Door politiek toedoen is deze keer het debat rond materiële authenticiteit en de vraag in hoeverre reconstructies van (vermeende) monumenten binnen het werkterrein van de institutionele monumentenzorg vallen snel weer verstomd.

De ophef rond de herbouw van de molen van Burum is echter slechts één van meer gevallen waaruit blijkt dat de institutionele monumentenzorg, vertegenwoordigd door de RCE, op gespannen voet kan staan met het reconstrueren van verdwenen gebouwen (of delen ervan); én dat meningen over dit onderwerp binnen de verschillende monumenteninstanties verdeeld kunnen zijn. Een ander recent voorbeeld is de discussie rond de vraag of bij de transformatie van de heropende Ledenlokalen van Artis de negentiende-eeuwse attiekverdieping en kap van het middendeel zouden worden herbouwd (afb. 4 en 5). Deze bouwdelen waren tijdens

de Tweede Wereldoorlog verwoest, bij de aanslag van verzetsstrijders op het Bevolkingsregister dat hier destijds was gehuisvest. Terwijl Bureau Monumenten & Archeologie Amsterdam instemde met een historisch verantwoorde reconstructie, door architectenbureau Rappange & Partners, was de RCE daar tegen. Het voornaamste argument van de RCE tegen reconstructie was blijkbaar dat de verzetsdaad door de reconstructie 'min of meer zou worden "uitgewist"'.⁵ Op aandringen van de RCE werd voor een hedendaags ogende toevoeging gekozen. In beide gevallen is het optreden van de RCE in lijn met het rijksbeleid ten opzichte van reconstructies, dat erop is gericht 'reconstructies van monumenten zo veel als mogelijk tegen te gaan'.⁶

Dit principe is in Nederland de laatste jaren onder druk komen te staan waar het gebouwd erfgoed van de Moderne Beweging betreft. De vaak gehoorde – en ook in het geval van molen Windlust door de RCE gebruikte – redenering dat de gestage vervanging van bouwdelen tijdens restauratiewerkzaamheden iets wezenlijk anders is dan de (bijna) volledige vervanging van bouw materiaal na een calamiteit, is met projecten als bijvoorbeeld de restauratie van Sanatorium Zonnestraal op de achtergrond niet overtuigend (afb. 6 en 7). Zo is Wessel de Jonge aan de hand van eigen restauratie-

6. Hoofdgebouw Sanatorium Zonnestraal tijdens de restauratiewerkzaamheden, 2001 (foto G.J. Dukker, RCE)

7. Hoofdgebouw Sanatorium Zonnestraal na de restauratie en reconstructie, 2007 (foto Kris Roderburg, RCE)

opdrachten de vraag nagegaan welke mate van reconstructie tot falsificatie leidt en waar de grens daarbij ligt.⁷ Hij komt tot de conclusie dat bij een grootschalig restauratieproject zoals Zonnestraal de acceptatie van verregaande reconstructies ondanks nauwelijks aanwezige originele materialen door de verantwoordelijke monumenteninstanties (ook de RCE) groot was en deze doorgaans in aanmerking kwamen voor subsidie.⁸ In deze context past het dat de gemeentelijke monumentenzorg in Hilversum in haar lijst van uitgangspunten voor restauraties van modern erfgoed de 'authenticiteit van het ontwerp' boven de 'authenticiteit van materiaal' plaatst, wat geregeld tot (deel)reconstructies van gebouwen heeft geleid.⁹

Het zou ongetwijfeld verhelderend zijn om meer gevallen van gerealiseerde en verhinderde reconstructies nauwgezet te belichten, maar de hier geschetste projecten laten al duidelijk zien dat er in de eenentwintigste eeuw een kloof is ontstaan tussen de theoretische (beleids)kaders van de institutionele monumentenzorg aan de ene en de dagelijkse praktijk binnen de erfgoedsector en maatschappelijke behoeften aan de

andere kant. Des te meer verbaast het dat er tegenwoordig binnen wetenschappelijke kringen in Nederland weinig aandacht aan dit onderwerp wordt besteed, laat staan dat er diepgaander onderzoek naar wordt verricht. Vandaar dat dit artikel de blik richt op de situatie in Duitsland en het dispuut rond reconstructies dat onder Duitse wetenschappers al een aantal jaren intensief wordt gevoerd. De Duitse activiteiten op dit terrein bieden een goed inzicht in veelvoorkomende motieven voor reconstructie, door de eeuwenoude maatschappelijke behoefte naar herbouw van verdwenen gebouwen te onderzoeken. Ze geven inzicht in de belangrijkste argumenten voor en tegen reconstructies. Tevens kan men een aantal lessen leren over waar de toekomstige uitdagingen voor de erfgoedsector met betrekking tot het onderwerp 'reconstructie' liggen en welke vragen voor toekomstig onderzoek relevant zouden kunnen zijn. Een breedgedragen consensus over de definitie van het begrip 'reconstructie' bestaat binnen vakkringen niet. Voor dit artikel wordt het begrip 'reconstructie' in navolging van de Duitse wetenschappers Winfried Nerdinger en

8. Simulatie van de noordwestgevel van het gereconstrueerde Berlijnse stadspaleis (© Stiftung Berliner Schloss – Humboldtforum/ Franco Stella)

Uta Hassler in de zin van ‘iets herbouwen dat door welke omstandigheden dan ook verloren is gegaan’ breed opgevat en synoniem aan herbouw gebruikt.

RECONSTRUCTIEGOLF IN DUITSLAND

De reden dat men zich in wetenschappelijke vakkringen in Duitsland zo intensief met het onderwerp ‘reconstructie’ bezighoudt, is het sinds medio jaren tachtig van de twintigste eeuw gestaag toenemende aantal reconstructies en initiatieven tot reconstructies van vaak tijdens de Tweede Wereldoorlog vernietigde gebouwen.¹⁰ Deze reconstructieprojecten zijn meestal gebouwen die van bijzonder belang zijn voor de identiteit van het land, een stad of regio of die het beeld van stedenbouwkundige ensembles moeten completeren of aantrekkelijker maken. Bekende en in vakkringen fel omstreden voorbeelden zijn de omvattende recon-

structie van Dresdens Neumarkt met Frauenkirche (afb. 1)¹¹ en de deelreconstructie van het Berlijnse stadspaleis (afb. 9 en 10).¹² Tot de internationaal minder bekende voorbeelden behoren bijvoorbeeld de reconstructie van de oude stadsbibliotheek in Frankfurt am Main¹³ en de deelreconstructie van het stadspaleis in Potsdam.¹⁴ Een blik op de Duitse reconstructieprojecten laat zien dat met name geëngageerde burgers, mecenasen uit het bedrijfsleven en politici zich voor de herbouw van de verloren gebouwen of stedelijke ruimtes inzetten, terwijl monumentenzorgers en architecten zich meestal principieel tegen reconstructie uitspreken. Op grond van schijnbaar onverzoeerbare standpunten van verschillende betrokkenen en de door de samenleving steeds vaker geuite wens naar reconstructies zijn in de afgelopen jaren in Duitsland opmerkelijke onderzoeksprojecten tot stand geko-

men, die het fenomeen ‘reconstructie’ vanuit verschillende perspectieven en met uiteenlopende doelen belichten.

RECONSTRUCTIES IN HISTORISCH PERSPECTIEF

De wetenschappers Nerdinger en Hassler hebben de controversiële discussies als aanleiding genomen om reconstructies van verdwenen gebouwen als ‘culturele handeling’ binnen de eeuwenoude bouwgeschiedenis te onderzoeken. Voor hun project *Die Geschichte der Rekonstruktion – Konstruktion der Geschichte* verzamelden zij meer dan honderd voorbeelden van gereconstrueerde bouwwerken uit verschillende continenten en bouwperiodes, waarbij de beschreven ‘biografieën’ ingaan op de bouwpraktijk, de paradigma’s en de waardesystemen van de desbetreffende bouwperiode.¹⁵ De voorbeeldprojecten gaan vergezeld van artike-

len van onderzoekers afkomstig uit de domeinen monumentenzorg, bouw- en architectuurgeschiedenis, archeologie en cultuurwetenschappen. Volgens de initiatiefnemers van het project ligt de noodzaak om een overzicht van de geschiedenis van herbouw te geven enerzijds in de vaak normatieve en moraliserende uitspraken van monumentenzorgers, die hun redeneringen baseren op het gedachtegoed van voorgangers en pioniers van de wetenschappelijk geïntereerde monumentenzorg zoals John Ruskin en centrale documenten zoals het Charter van Venetië. Anderzijds is deze noodzaak gelegen in het feit dat de architectuurgeschiedschrijving met name op de geschiedenis van innovatie en vooruitgang is gericht en daardoor conserverende, herhalende of de geschiedenis ‘terugdraaiende’ stromingen ongeschreven blijven.¹⁶ Het grote aantal voorbeelden vult zodoende een gat in de

architectuurhistoriografie. Tevens ontkrachten Nerdinger en Hassler beweringen als die van minister Bussemaker, dat het behoud van de monumentenstatus van de molen van Burum ‘uniek’ zou zijn. Wellicht geldt dit in Nederland, maar als men de blik buiten de landsgrenzen richt, houdt deze bewering geen stand. Ook het in 1995 tijdens de grote Hanshin-Awaij-aardbeving volledig vernielde Jugobankan-gebouw in Kobe mocht na de reconstructie (1995-1998) op de monumentenlijst ingeschreven blijven staan.¹⁷

Daarnaast steunen de opgevoerde voorbeelden in hun veelheid – zonder beroep op volledigheid – de these van de initiatiefnemers dat de architectuurgeschiedenis al vanaf de Oudheid en in vele culturen ook een geschiedenis van reparaties en reconstructies is.¹⁸ De tegenwoordige reconstructiegolf in Duitsland is derhalve niet per se een nieuw fenomeen, maar moet als expressie van een eeuwenoude culturele handeling worden gezien. De blik op de huidige situatie in Nederland of Engeland, waar systematisch onderzoek naar dit onderwerp nog ontbreekt, laat bovendien zien dat de praktijk van reconstructies geenszins een Duitse bijzonderheid is.¹⁹ Dit is tijdens de Duitse reconstructiedebatten overigens wel vaak gesuggereerd, met verwijzing naar de cesuren binnen de Duitse geschiedenis – de vernielingen tijdens de Tweede Wereldoorlog, de deling van Duitsland en de hereniging in 1990.²⁰

CONTINUÏTEIT VAN MOTIEVEN

De zoektocht naar de ‘geschiedenis van reconstructies’ laat een scala aan doelstellingen en motieven zien voor het terugbrengen van verdwenen bouwwerken. Door middel van het goed onderzochte corpus van reconstructieprojecten zijn in het kader van het onderzoeksproject *Die Geschichte der Rekonstruktion – Konstruktion der Geschichte* verschillende motieven naar voren gekomen die – zoals de auteurs benadrukken – geen afgerond beeld geven en bij verschillende projecten kunnen overlappen. Opvallend is het feit dat de meerderheid van de beschreven motieven haar betekenis door de eeuwen heen behouden heeft, met name als het gaat om reconstructies

- van bouwwerken die religieuze of architectonische continuïteit waarborgen, zoals de herbouw van kerken, kathedralen of tempels;
- vanuit nationale, politieke en dynastieke redenen;
- van symbolen en beelden van een stad ter instandhouding van het ‘culturele geheugen’ of om een beeldbepalend ruimtelijk ensemble terug te brengen met als voorbeelden onder andere Middelburg en Dresden;
- ter herinnering aan personen en gebeurtenissen zoals de herbouw van Atelier Brancusi in Parijs.

De auteurs beschouwen reconstructies met het doel ‘geschiedenis’ voor commerciële doeleinden in te zetten – denk aan vrijetijdsbesteding en winkelen – als een meer recente ontwikkeling, die het gevolg is van het opkomend massatoerisme sinds de late negentiende eeuw. Eveneens op de toeristenindustrie en kennisoverdracht gericht zijn archeologische reconstructies waarbij bouwwerken herrijzen op grond van hypothetische aannames door archeologen.²¹ Terwijl de motieven en doelstellingen van reconstructies door de eeuwen heen vaak dezelfde zijn, wisselen de onderliggende idealen binnen de architectuur, monumentenzorg en maatschappij grondig, en als gevolg daarvan de constructieve en esthetische gedaante van de gereconstrueerde gebouwen. De onderzochte voorbeelden spiegelen de bandbreedte van vrije en nieuw geïnterpreteerde reconstructies, tot reconstructies die wetenschappelijk zijn verantwoord op basis van fysieke, beeld- of tekstbronnen. Deze breedte aan mogelijke uitvoeringen en de omvang van het onderzochte tijdsbestek verduidelijken dat elke poging om het begrip ‘reconstructie’ nauwkeurig te definiëren tot mislukking is gedoemd. De auteurs van het onderzoeksproject houden rekening met dit probleem door het begrip ‘reconstructie’ vrij breed op te vatten, analoog aan het overwegend neutrale en weinig specifieke begrip ‘herstel’ (*Wiederherstellung*). Op basis van hun onderzoek concluderen zij dat de handeling om iets dat om welke redenen dan ook veranderd of vernield werd, dusdanig te herstellen dat het zo veel mogelijk op een vroegere staat lijkt, vele eeuwen oud is. De begrippen die deze handeling omschrijven, zijn echter tijdgebonden en aan verandering onderhevig, ze verschillen per taalgebied en zijn vaak onvoldoende gedefinieerd.²² Net als in het Nederlands beschrijven bijvoorbeeld in het Duits de begrippen *restaurieren* (restaureren) en *rekonstruieren* (reconstrueren) vaak dezelfde bezigheden.

STANDPUNTEN BINNEN MONUMENTENZORG – VOOR EN TEGEN RECONSTRUCTIES

Wat valt nu van het onderzoeksproject *Geschiede der Rekonstruktion* te leren over de standpunten en de rol die monumentenzorgers ten opzichte van het onderwerp ‘reconstructie’ innemen? Herhaaldelijk wijzen de auteurs in de publicatie op het feit dat veel monumentenzorgers en monumentenzorginstanties reconstructies traditioneel afwijzen. Deze afwijzende houding is gebaseerd op de grondbeginselen van de wetenschappelijke monumentenzorg, die zich aan het eind van de negentiende eeuw als tegenreactie op het historisme ontwikkelde: de nadruk ligt hierbij zoals bekend op de ouderdoms- en bronwaarde (*Alters- und Zeugniswert*) van een monument en in het verlengde hiervan op de oorspronkelijke bouwsubstantie (*Bausubstanz*), die samen met de zichtbare tekenen van het verouderingsproces en veranderingen door gebruik

behouden dient te worden. Omdat de huidige moderne westerse monumentenzorg hoofdzakelijk op deze paradigma's berust, is de stelling van Nerdinger op het eerste gezicht begrijpelijk, namelijk dat volledige reconstructies van gebouwen niet tot het takenpakket van monumentenzorg horen. Derhalve, redeneert Nerdinger, hebben monumentenzorgers van ambtswege geen medezeggenschap in vraagstukken rond reconstructies.²³ Het voorbeeld van de molen van Burum laat zien dat de betrokkenen bij de RCE met dezelfde argumenten beweren dat de nieuwbouw van de molen niet tot de taken van de institutionele monumentenzorg behoort. Dit voorbeeld laat echter ook zien dat opinie- en besluitvormingsprocessen bij reconstructies dikwijls complexer zijn dan op het eerste gezicht lijkt en dat reconstructies bovendien ook 'onvrijwillig' een opgave voor de monumenteninstanties kunnen worden. Het feit dat de architectuurhistoricus Nerdinger meerdere deskundigen op het gebied van monumentenzorg als medeauteurs voor zijn project bereid heeft gevonden, laat bovendien zien dat behoud, completering en herstel van historisch belangrijke gebouwen traditioneel nauw met elkaar verbonden zijn.

Een van hen is Heinrich Magirius, die als *Landeskonservator* (directeur van de regionale monumentenzorg) van de deelstaat Sachsen verschillende groot-schalige reconstructieprojecten heeft begeleid. Hij pleit voor een open houding en voor medewerking van monumentenzorginstanties voor het uitzonderlijke geval dat op verzoek van burgers of maatschappelijke organisaties verdwenen gebouwen gereconstrueerd worden. Als voorbeeld noemt hij de reconstructie van de Frauenkirche, waarbij de Dresdener monumentenzorgers hebben ingezet op behoud van zo veel mogelijk historische bouwsubstantie en een zo groot mogelijke overeenstemming van constructiewijzen en uiterlijk met het voorhanden bronnenmateriaal (afb. 1). Magirius ziet bij dit soort projecten de rol van de monumentenzorger als die van een vakbekwame deskundige die de opdrachtgever zou moeten adviseren over hoe en wat te reconstrueren;²⁴ een bij deelreconstructies in het kader van restauratieprojecten sowieso gebruikelijke en beproefde praktijk. Want het domein van de monumentenzorg kan zich volgens Magirius zonder de 'culturele behoefte' van de maatschappij niet handhaven.²⁵

Richtinggevend in deze samenhang is het onderzoek van cultuurhistorica Aleida Assmann, die in 2014 de Dr. A.H. Heinekenprijs voor Historische Wetenschap van de KNAW kreeg toegekend voor haar werk op het gebied van de herinneringscultuur. Zij beschouwt de huidige reconstructiegolf in Duitsland als een paradigmaverschuiving in de omgang door de maatschappij met het verleden en de toekomst: 'Der Blick wendet sich ab von der Zukunft als Generalversprechen des Neuen und konzentriert sich auf die Möglichkeit der Wiederherstellung und Erneuerung von Vergange-

nem.'²⁶ Architectuur is in deze visie het middel om voorbij tijden in de tegenwoordige tijd terug te halen en dergelijke reconstructies zijn te beschouwen als een uitdrukking van de nieuwe opvatting van tijd en geschiedenis. Volgen we het betoog van Assmann, dan zouden reconstructiepogingen en de traditionele rol van de monumentenzorg (het behouden en conserveren van getuigen uit het verleden) eensgezind naast elkaar kunnen bestaan, te meer omdat het aantal complete reconstructies in verhouding tot het gehele monumentenbestand slechts een randfenomeen vormt.

Dat echter van een vreedzame co-existentie geen sprake kan zijn, is waarschijnlijk te wijten aan het feit dat van een reconstructie van een vernield gebouw een potentiële bedreiging uitgaat. Enerzijds verrijzen, zoals Assmann terecht opmerkt, reconstructies slechts zelden op onbebouwde, braakliggende terreinen, zodat de afbraak van ondertussen eveneens historisch geworden en mogelijk behoudenswaardige bouwsubstantie een reële bedreiging is. Een voorbeeld hiervan is de omstreden sloop van het Berlijnse Palast der Republik (1976-2008) ten gunste van de gedeeltelijke reconstructie van het oude stadspaleis (afb. 8, 9 en 10). Aan de andere kant komen het behoudsaspect en de identiteit van monumentenzorg onder druk te staan door de mogelijkheid om historische bouwwerken na hun verdwijnen ook zonder gebruik te maken van oorspronkelijke bouwsubstantie te herbouwen. In dit opzicht is een uitspraak van Winfried Nerdinger van belang. Evenals Aleida Assmann beschouwt hij reconstructies als een uitdrukking van een tijd- en cultureel gebonden herinneringscultuur en hij concludeert dan ook: 'Wenn es vorrangig darum geht, die Erinnerung über Architektur zu bewahren, muss die bauliche Substanz nicht zwingend "original" sein.'²⁷

STANDVASTIGHEID VAN OPVATTINGEN IN DE MONUMENTENZORG: OUDERDOMSWAARDE, BRONWAARDE EN BEHOUD VAN SUBSTANTIE

De moderne westerse monumentenzorg beschouwt het als haar hoofdtaak om historische bouwwerken in hun materiële gelaagdheid te behouden, met als doel het gedachtegoed en de waardesystemen, mentaliteit en handelwijzen van de mensen in het verleden levend te houden.²⁸ Dit geldt zowel voor Duitsland als voor Nederland, zoals uit de eerder geciteerde uitgangspunten van de RCE duidelijk wordt.²⁹ Daarom was het aanvankelijk niet verrassend dat de publicatie van het onderzoeksproject *Geschichte der Rekonstruktion – Konstruktion der Geschichte* en de gelijknamige, voor een breed publiek opgezette tentoonstelling in het architectuurmuseum van de Technische Universität München in vakkringen voor controversen zorgde. De omvang en de heftigheid van de reacties waren echter opvallend en er was zelfs even sprake van dat er een aanklacht wegens laster zou worden ingediend. Deze controversen laten zien hoe moeilijk, maar ook hoe noodzakelijk een

9. Zuidgevel van het Berlijnse stadspaleis, het huidige Humboldtforum, in aanbouw, 2014. Uitvoering in eigentijdse constructiewijze als betonnen casco (© Stiftung Berliner Schloss – Humboldtforum/Stephan Falk)

10. Gereconstrueerd gevelfragment van het Berlijnse stadspaleis, 2014 (foto auteur)

genueanceerde wetenschappelijke discussie over een mogelijke herpositionering van de inmiddels meer dan honderd jaar oude opvattingen van de monumentenzorg in de huidige maatschappelijke en professionele context is.

Een groep wetenschappers en monumentenzorgers rondom kunsthistoricus Adrian von Buttlar zag zich door de publicatie van het onderzoeksproject *Geschichte der Rekonstruktion* genoodzaakt 'intellectueel verzet' te bieden.³⁰ Dit verzet richtte zich volgens deze reconstructietegenstanders tegen de poging het fenomeen 'reconstructie' te historiseren, te generaliseren en complete reconstructies als mogelijke uitdrukking van een herinneringscultuur te legitimeren. Hun repliek verscheen in de vorm van de bundel *Denkmalpflege statt Attrappenkult* (afb. 11), waarin verschillende auteurs teksten en tekstfragmenten becommentariëren die zich in engere of bredere zin tegen volledige reconstructies van bouwwerken richten en die de centrale paradigma's van de moderne westerse monumentenzorg bekrachtigen. In de bundel zijn fundamentele Duitstalige bronteksten uit de ontstaansstijd van de wetenschappelijke monumentenzorg opgenomen, zoals Georg Dehio's pamflet over de omgang met de ruïne van het Heidelberger slot *Was wird aus dem Heidelberger Schloss werden?* (1901) en delen uit Alois Riegls *Der moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und seine Entstehung* (1903). Positiebepalingen van ambtelijk of wetenschappelijk actieve Duitse monumentenzorgers uit de tweede helft van de twintigste eeuw tot heden zijn eveneens opgenomen, waaronder Georg Mörsch' 'Ist Rekonstruktion erlaubt?' (1998) en een fragment uit Achim Hubels overzichtswerk *Denkmalpflege. Geschichte – Themen – Aufgaben* (2006).³¹ De teksten verdedigen het waarschijnlijk belangrijkste argument tegen de erkenning van reconstructies als monumentwaardige gebouwen: het ontbreken van historische materiële bouwsubstantie en daarmee het ontbreken van ouderdom en getuigenis daarvan, waarden die sinds de late negentiende eeuw door monumentenzorgers altijd weer als de belangrijkste monumentwaarden worden genoemd. Bij het lezen van vele, ook recente teksten, lijkt Riegls uit 1903 stammende opmerking, dat er '[...] nach ihrer Überzeugung kein ästhetisches Heil [bestaat], außer im Alterswert' de tijd onveranderd te hebben doorstaan.³² Op die manier levert de bundel *Denkmalpflege statt Attrappenkult* vooral inzicht in de ontwikkeling van de theorievorming in de monumentenzorg en daarmee een bijdrage aan het begrip ervan. Bovendien laat de bundel zien hoe stabiel de opvattingen binnen de monumentenzorg zijn. Er wordt herinnerd aan de grenzen die reconstructies met zich meebrengen:

- de afwezigheid van historisch gegroeide gelaagdheid, die het mogelijk maakt om sporen van de tijd te ervaren en telkens weer opnieuw te interpreteren;

11. Strijdschrift *Denkmalpflege und Attrappenkult* met op het omslag de gereconstrueerde hoek van Schinkels Bauakademie in Berlijn

- de ontbrekende eenheid van plaats, tijd en functie;
- en het feit dat de kunstzinnige en architectonische kwaliteit en ambachtelijke uitvoering op grond van kennishiaten en kosten veelal niet te herhalen is.³³

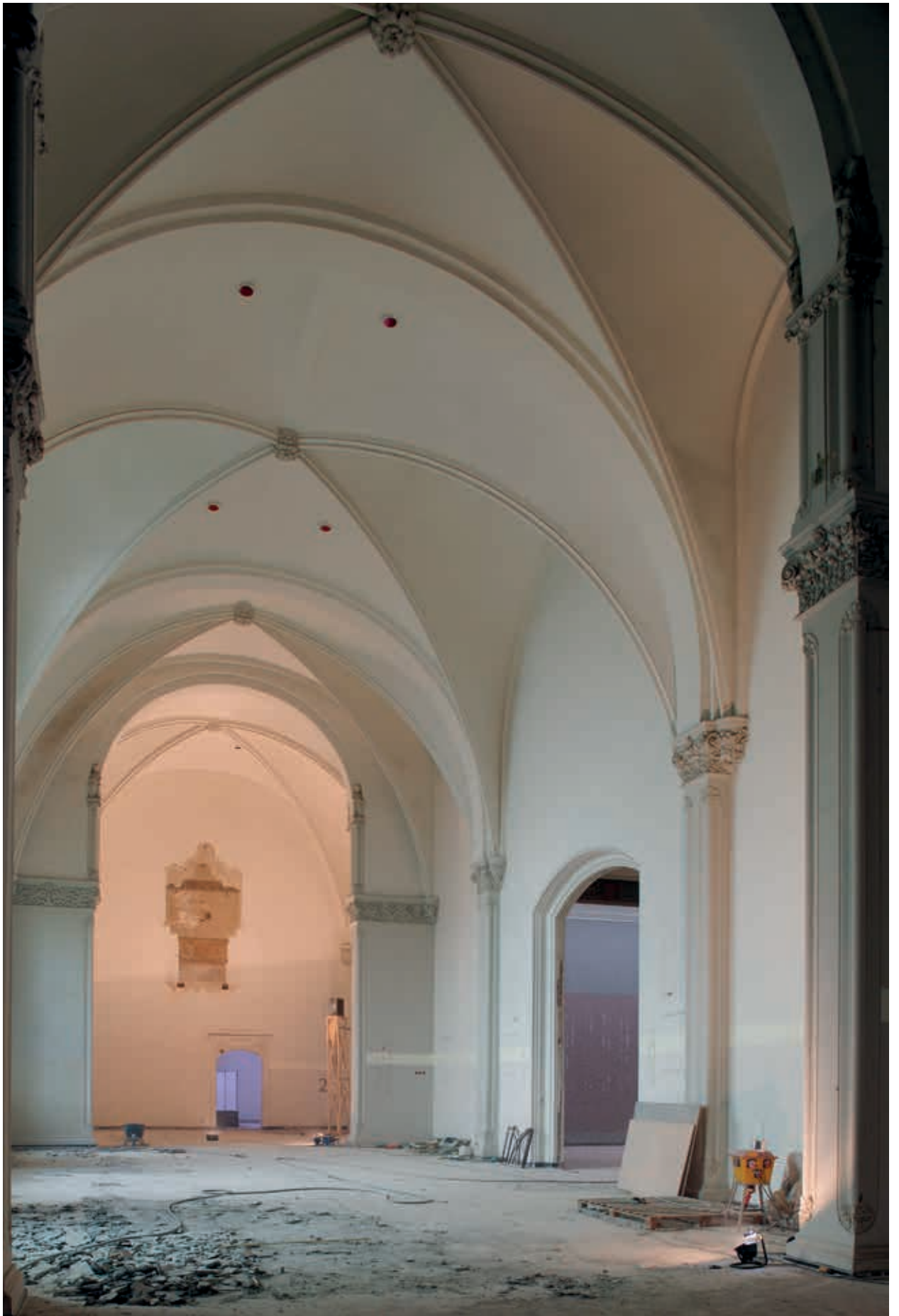
Gabi Dolff-Bonekämper wijst er in haar bijdrage daarnaast op dat de completering van vernielde gebouwen of de herbouw van geheel verloren gegane gebouwen niet tot de verwerking van de (mogelijk vertraagde) verlieservaring bijdraagt, bijvoorbeeld na de grootschalige verwoestingen tijdens de Tweede Wereldoorlog, of sterker nog door het opvullen van een vermanende leegte of het afbreken van ruïnes de verwerking in de weg kan staan.³⁴ Afgezien van enkele interessante gedachten biedt *Denkmalpflege statt Attrappenkult* geen nieuwe inzichten of kennis met betrekking tot het thema 'reconstructie'. In plaats daarvan probeert de bundel de grenzen van de discipline monumentenzorg nauw te omschrijven en beroepen de auteurs zich op beproefde uitgangspunten.³⁵ Derhalve zijn de bijdragen uit de bundel, net als de voorbeelden die voor het project *Geschichte der Rekonstruktion* bijeengebracht werden, vooral als referentiekader en catalogus van criteria te beschouwen als het om analyse en waarde-toekenning van reconstructieplannen gaat. De talrijke theoretische bespiegelingen en de reconstructieprojecten die al sinds eeuwen zijn gerealiseerd, maken

duidelijk dat motieven, interesses en doelen van de betrokken partijen tegen de achtergrond van hun maatschappelijke context net zo grondig moeten worden verduidelijkt als de praktische haalbaarheid van dergelijke projecten. Want, in dit opzicht zijn bijna alle monumentenzorgers het eens met de kunsthistoricus Hanno-Walter Kruft: 'jede Rekonstruktion ist letztlich eine Einzelentscheidung [...]'.³⁶

INFORMATIEPLICHT BIJ RECONSTRUCTIES?

Op Krufts kernachtige vaststelling volgt de toevoeging dat reconstructies in hun 'moreel-historische context' moeten worden beschouwd.³⁷ Onder andere aan de hand van het voorbeeld van de wederopbouw van de Dresdener Frauenkirche probeert Kruft te laten zien dat de oorlogsschade die aan de vernieling van de kerk ten grondslag lag, de reconstructie tot een reparatie van een 'historisch ongeval' maakt en dat de bevolking van Dresden genoeg had gekregen van de manende functie van de kerkruïne.³⁸ Zulke of soortgelijke morele appels en oordelen met betrekking tot reconstructies kenmerken veel van de in *Denkmalpflege statt Attrappenkult* opgenomen bijdragen en ze zijn moeilijk met de wetenschappelijk-kritische werkwijze te verenigen, die de moderne institutionele monumentenzorg claimt; een punt van kritiek dat Nerdinger al in de inleiding van zijn publicatie naar voren bracht.³⁹ Zoals er sprake is van misleiding door reconstructie, is er in de bundel ook sprake van opzettelijke geschiedontkenning en -vervalsing. Hier raken vaak terechte vakinhoudelijke voorbehouden vermengd met algemene cultuurkritiek op massatoerisme of -consumptie, en met de angst om in de benadering terug te vallen op de aanpak uit de tijd van het historisme.⁴⁰ Dit is des te spijtiger, omdat zulke globale en afkeurende uitingen het zicht op belangrijke vraagstukken en nieuwe opgaven versluieren. Dit is bijvoorbeeld het geval als het gaat om vragen van monumenten-pr en informatie van een breed publiek of om documentatie als basis voor later uit te voeren wetenschappelijk onderzoek of instandhoudingsmaatregelen in samenhang met reconstructies: welke gebruikersgroepen willen en zouden waarover geïnformeerd moeten worden? En waarom? Welke vormen van informatievoorziening zijn hiervoor geschikt? Twee Nederlandse voorbeelden uit de laatste jaren worden hier ter verduidelijking gegeven.

Ten eerste de grootschalige en veelbesproken restauratie van het Rijksmuseum in Amsterdam. In het kader van de verbouwings- en restauratiewerkzaamheden zijn onderdelen van het interieur uit de tijd van Cuypers, zoals de terrazzovloer en de wanddecoraties in de voorhal, gereconstrueerd (afb. 12 en 13). Het beslissingstraject en de bouw werden zorgvuldig gedocumenteerd, in verschillende publicaties behandeld en zijn voor leken bijzonder aanschouwelijk gemaakt in de veelgeprezen vierdelige documentaire *Het Nieuwe Rijksmuseum* (2003-2013) van Oeke Hoogendijk.⁴¹ De

13. De gereconstrueerde voorhal van het Rijksmuseum, 2013 (foto Jannes Linders)

14. Het gereconstrueerde Rietveldpaviljoen in aanbouw, 2010 (foto Bert van Bommel, RGD)

vakman en de geïnteresseerde leek weten hierdoor waar oorspronkelijk materiaal, gereconstrueerde aanvullingen en nieuwe onderdelen in het Rijksmuseum zijn te vinden. Maar hoe is dit voor de gemiddelde museumbezoeker, die ter plekke nauwelijks restauratiewerk van reconstructie kan onderscheiden? In de maanden na de heropening gaf een kleine tentoonstelling in het souterrain van het museum informatie over de werkzaamheden aan het Rijksmuseum. Inmiddels is informatie over het gebouw voor bezoekers in de vorm van individuele rondleidingen via de Rijksmuseum-app beschikbaar. Zodoende kan de bezoeker tegenwoordig in de rijk gedecoreerde voorhal staan en onder het motto ‘De witkwast erover!’ een historische foto van de in de loop van de twintigste eeuw witgesausde voorhal – zonder terrazzovloer – op zijn tablet of smartphone tevoorschijn toveren.⁴² Zulke oplossingen zijn zonder twijfel ook buiten een museale context toe te passen en verder te ontwikkelen.

Als tweede voorbeeld wordt hier het in 2010 gereconstrueerde Rietveldpaviljoen in de beeldentuin van het Kröller-Müller Museum genoemd (afb. 14). Het was hier in 1965 gebouwd als museale reconstructie van Rietvelds paviljoen voor de beeldenmanifestatie in Park Sonsbeek in 1955. De Rijksgebouwendienst (RGD) besloot na jarenlange moeilijkheden bij de conserve-

ring en reparatie van het gebouw uit kostenoverwegingen voor een constructief aangepaste herbouw. Terwijl aanpassingen ten gevolge van veranderde comfort- of gebruikswensen of bouwtechnische normen bij de meeste reconstructieprojecten eerder regel dan uitzondering zijn, lijkt de wens naar ‘verbetering uit kostenoverwegingen’ als zelfstandig motief in de geschiedenis van het reconstrueren tot nog toe ongekend te zijn; in de omvangrijke catalogus in *Geschiede der Rekonstruktion* ontbreekt in ieder geval een vergelijkbaar project. Op deze plek zijn echter niet de argumenten voor of tegen de in monumentenkringen terecht heftig omstreden ingreep van belang, maar hoe over het reconstructieproject wordt gecommuniceerd. Voor vakgenoten verscheen voorafgaand aan de reconstructie een essay in de *Praktijkreeks Cultureel Erfgoed*, waarin de doelstellingen, vooronderzoekingen, afwegingen en moeilijkheden van het project werden beschreven.⁴³ In opdracht van de Rijksgebouwendienst vervaardigde Pieter Kiewiet de Jonge bovendien de documentaire *Volgens Rietveld – de reconstructie van het Rietveld-paviljoen* (2010), waarin behalve de planingsfase ook het bouwproces werd vastgelegd. De voor een breed publiek gemaakte documentaire werd in de maanden na de oplevering zowel in het Kröller-Müller Museum zelf, als op internet getoond. Voor de

bezoekers van het museum werd op onderhoudende wijze duidelijk dat – en waarom – het bij het huidige Rietveldpaviljoen om een aangepaste nieuwbouw gaat. Dat het filmische document al korte tijd later uit de tentoonstelling werd verwijderd en tegenwoordig alleen nog de beschrijving op het bordje, ‘herbouw 2010’, op de reconstructie wijst, lijkt – niet alleen voor de achtergrond van de eerdergenoemde vervalsingsverwijten – een gemiste kans.

DE INVLOED VAN NIEUWE MONUMENTWAARDEN OP HET RECONSTRUCTIEDEBAT

De reconstructie van het Rietveldpaviljoen illustreert de noodzaak om gedifferentieerde antwoorden op nieuwe uitdagingen van deze tijd te zoeken. Zo worden jongere monumenten gekenmerkt door andere bouwtechnieken en -materialen, die dikwijls bewust voor kortere levenscycli zijn ontworpen, minder deugdelijk zijn en moeilijker te repareren. Onder andere in het kader van conservering van monumenten van de moderne beweging werden juist in Nederland sinds enige jaren vaker pogingen ondernomen om andere doelstellingen dan onvoorwaardelijk behoud van bouwsubstantie te formuleren en te beredeneren.⁴⁴ De discussie gaat daarbij om de brede verklaring van het begrip ‘authenticiteit’, bijvoorbeeld in de zin van oorspronkelijkheid van een architectonisch concept – vergelijkbaar met de debatten die sinds het opstellen van het Nara Document on Authenticity (1994) in vakkringen werden gevoerd. Bindende interpretaties van het begrip ‘authenticiteit’ en de verschillende daarmee samenhangende waardetoekenningen lijken echter ook in vakkringen maar moeilijk realiseerbaar.⁴⁵ Als het gaat om geschilpunten met betrekking tot reconstructies, lijkt naast het verkennen van motieven voor reconstructies, vooral gedegen onderzoek naar de heersende discussie over de uitbreiding en betekenisverandering van de bestaande monumentwaarden kansen te bieden. Dat laat een ander Duits onderzoeksproject zien van Hans-Rudolf Meier, Ingrid Scheurmann en Wolfgang Sonne. Zij hebben het ontstaan en de ontwikkeling van monumentwaarden onderzocht.⁴⁶ In het kader van het project *Denkmal – Werte – Dialog* werden drie waardegroepen en de bijhorende theorieën onderzocht, die sinds de ontwikkeling van de monumentenzorg als zelfstandige discipline voor de identificatie en verklaring van monumenten werden toegekend: historische, esthetische en maatschappelijke waarden. Op grond van hun bevindingen pleiten Meier, Scheurmann en Sonne ervoor om in de toekomst af te zien van een vooraf vastgestelde hiërarchie van monumentwaarden, waarbij enkele vermeend belangrijker waarden leidend zijn.⁴⁷ Deze oproep is niet nieuw, maar allerm minst – zoals de

in het begin beschreven kwestie over de monumentwaardigheid van de molen van Burum en de bijdragen in *Attrappenkult* laten zien – gangbare praktijk: de historische waarden (vooral de ouderdoms- en bronwaarde) krijgen in vakdiscussies tegenwoordig geregeld een voorrangpositie ten opzichte van esthetische waarden (beeld- en kunstwaarde). De Duitse onderzoekers hebben in het kader van hun onderzoek naar de invloed en mogelijke betekenisverschuiving van overgeleverde waarden (ouderdomswaarde, bronwaarde, oorkondenwaarde, herinneringswaarde, opvoedkundige waarde, cultwaarde, kunstwaarde, beeldwaarde en symboolwaarde) ook waardetoekenningen onderzocht die pas recent in discussies over de monumentwaardigheid van gebouwen en ensembles zijn genoemd: ‘alteriteit’, identiteit, duurzaamheid, ‘strijdwaarde’ en ‘transculturaliteit’. Bekijkt men de waardeanalyses beter, dan kan worden geconcludeerd dat ter verantwoording van reconstructies, in ieder geval in het Duitstalige gebied, niet een nieuwe, maar een al langer bekende waarde wordt aangevoerd: de beeldwaarde. Sonne wijst er in zijn analyse van de beeldwaarde op dat die beeldwaarde esthetische en semantische kanten van het monument in het verleden beschrijft die naast het materiaal (bouwsubstantie) evenzeer tot de historische eigenschappen van het monument behoren; de historische dimensie van de beeldwaarde voert er, volgens Sonne, toe dat reconstructies in bijzondere gevallen tot het werkveld van de monumentenzorg behoren.⁴⁸

Hoe zit het echter met de monumentwaarden die in Nederland naast de beeldwaarde sinds kort worden genoemd ter verdediging van reconstructies? Bijvoorbeeld de belevingswaarde, die anders dan in Duitsland in Nederland steeds meer betekenis toegemeten krijgt?⁴⁹ Of de door Marlite Halbertsma en Marieke Kuipers in hun (ten aanzien van de opgevoerde monumentwaarden geenszins volledige) overzichtswerk *Het Erfgoeduniversum* voorgestelde ‘nostalgiewaarde’? Die laatste komt volgens Halbertsma en Kuipers voort uit de wens om een geïdealiseerd beeld van het verleden te krijgen of nieuw te maken; de aanwezigheid van historisch overgeleverde bouwsubstantie is hiervoor niet dwingend.⁵⁰ Mocht vroeger of later de roep om een niet-hiërarchische en onbevooroordeelde afweging van monumentwaarden daadwerkelijk breed gehoor vinden – en Halbertsma en Kuipers krijgen gelijk met hun stelling dat de nostalgiewaarde in de eenentwintigste eeuw de ouderdomswaarde van een monument in betekenis gaat overtreffen – dan kunnen reconstructieprojecten in de toekomst op duidelijk minder tegenwind vanuit de geïnstitutionaliseerde monumentenzorg rekenen.⁵¹

NOTEN

- 1 Naar A. Riegl, *Der moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und seine Entstehung*, Wenen/Leipzig 1903, 29: 'Dieser Anspruch auf Allgemeingültigkeit ist es nu nuch, der die Anhänger des Alterswert dahin treibt, erodernd und unduldsam aufzutreten. Es gibt nach ihrer Überzeugung kein ästhetisches Heil, außer im Alterswert.'
- 2 Brief minister Bussemaker, Ministerie van OCW, aan de Tweede Kamer, d.d. 6 oktober 2014.
- 3 Brief van C. van 't Veen, RCE namens Ministerie van OCW, aan de Monumentenstichting Kollumerland en Nieuw Kruisland, d.d. 10 juli 2014 en de bijlagen besluit en besluitmotivering.
- 4 Bijlage Besluitmotivering bij: Van 't Veen 2014 (noot 3).
- 5 Natura Artis Magistra (red.), *Een plein voor Artis of hoe de natuur de leermeesters van alles is*, Amsterdam 2014, 24-37, hier 30. Zie ook: W. Schoonenberg, 'Verdozing treft Artis Ledenlokalen', *Binnenstad* 265 (2014) 4; T. Damen, 'Nieuwbouw Plantage kreeg nominatie, maar is volgens sommige kenners mislukt', *Het Parool*, 13 december 2014, www.parool.nl/parool/nl/4030/AMSTERDAM-OOST/article/detail/3810687/2014/12/13/Nieuwbouw-Plantage-kreeg-nominatie-maar-is-volgens-sommige-kenners-mislukt.dhtml (geraadpleegd 15 december 2014).
- 6 Van 't Veen 2014 (noot 3).
- 7 Zie: W. de Jonge, 'Oorspronkelijkheid versus reconstructie. Waar ligt de grens?', in: S. Stroux e.a. (red.), *Reco. mo.mo. Hoe echt is namaak, hoe dierbaar het origineel?*, Delft 2011, 12-19; P. Meurs en M.-Th. van Thoor (red.), *Sanatorium Zonnestraal. Geschiedenis en restauratie van een modern monument*, Rotterdam 2010.
- 8 De Jonge 2011 (noot 7).
- 9 Zie: A. Koenders en A. den Dikken, 'Het oorspronkelijke concept als leidraad', in: Stroux 2011 (noot 7), 30-33.
- 10 Vernieling: 1945; Frauenkirche, reconstructie 1994-2005, Neumarkt, reconstructie sinds 2002. Zie voor een introductie op het debat en een overzicht over onderzoeksprojecten: Bundesministerium für Verkehr, Bau und Stadtentwicklung (red.), *Positionen zum Wiederaufbau verlorener Bauten und Räume* (Schriftenreihe Forschungen Heft 143), Berlin 2010.
- 11 Catalogus 4.15 Frauenkirche mit Neumarkt, in: W. Nerdinger (red.), *Geschichte der Rekonstruktion – Konstruktion der Geschichte*, München [etc.] 2010, 326-328.
- 12 Vernieling: 1945; deelreconstructie sinds 2013. Zie voor de stand van zaken: www.berliner-schloss.de (geraadpleegd op 15 december 2014). Zie voor het debat: Bundesministerium für Verkehr, Bau und Stadtentwicklung 2010 (noot 10), 271-276.
- 13 Vernieling: 1944; reconstructie: 2003-2005. Zie: Bürgerverein Alte Stadtbibliothek e.V. (red.), *Landmarke Alte Stadtbibliothek Frankfurt am Main. Von Bürgern gestiftet, durch Bürger wieder errichtet*, Frankfurt/M. 2004.
- 14 Vernieling: 1945-1960; reconstructie: 2010-2014. Zie de dossiers op: www.landtag.brandenburg.de/de/aktuelles/landtagsneubau/landtagsneubau:_von_der_entscheidung_bis_zur_umsetzung/396862 (geraadpleegd op 15 december 2014).
- 15 Nerdinger 2010 (noot 11).
- 16 W. Nerdinger, 'Zur Einführung. Konstruktion und Rekonstruktion historischer Kontinuität', in: Nerdinger 2010 (noot 11), 10-14.
- 17 Catalogus 1.9 Jugobank-Gebäude, in: Nerdinger 2010 (noot 11), 206-207.
- 18 Nerdinger 2010 (noot 16), 13.
- 19 Zie voor een verkenning van vraagstukken en casussen rond reconstructies van modern erfgoed: Stroux 2011 (noot 7).
- 20 Zie bijvoorbeeld: Bundesministerium für Verkehr, Bau und Stadtentwicklung 2010 (noot 10); A. Assmann, 'Rekonstruktion. Die zweite Chance, oder: Architektur aus dem Archiv', in: Nerdinger 2010 (noot 11), 16-23.
- 21 De catalogus, in: Nerdinger 2010 (noot 11), omvat nog twee bijzondere categorieën die visualisaties van reconstructies en herinterpretaties door architecten onderzoeken.
- 22 U. Hassler en W. Nerdinger, 'Vorwort', in: Nerdinger 2010 (noot 11), 6-7.
- 23 Nerdinger 2010 (noot 16), 11.
- 24 H. Magirius, 'Rekonstruktionen in der Denkmalpflege', in: Nerdinger 2010 (noot 11), 148-155, hier 154.
- 25 Magirius 2010 (noot 24), 154.
- 26 Assmann 2010 (noot 20), 16.
- 27 Nerdinger 2010 (noot 16), 11.
- 28 Vereinigung der Landesdenkmalpfleger in der Bundesrepublik Deutschland, *Leitbild Denkmalpflege. Zur Standortbestimmung der Denkmalpflege heute*, Petersberg 2011, 10.
- 29 Van 't Veen 2014 (noot 3).
- 30 J. Habich, 'Zur Einführung: Worum es geht', in: A. von Buttlar e.a. (red.), *Denkmalpflege statt Attrappenkult. Gegen die Rekonstruktion von Baudenkmalern – eine Anthologie*, Berlin/Bazel 2011, 12.
- 31 Von Buttlar 2011 (noot 30).
- 32 A. Riegl, 'Der moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und seine Entstehung (1903)', herdruk tekstfragment in: von Buttlar 2011 (noot 30), 66.
- 33 Zie: M. Falser, "'Ausweitung der Kampfzone". Neue Ansprüche an die Denkmalpflege 1960-1980', in: Von Buttlar 2011 (noot 30), 88-97.
- 34 G. Dolff-Bonekämper, 'Denkmalverlust als soziale Konstruktion', in: Von Buttlar 2011 (noot 30), 134-146.
- 35 Zie: A. von Buttlar, 'Auf der Suche nach Differenz. Minima Moralia reproduktiver Erinnerungsarchitektur', in: Von Buttlar (noot 30), 166.
- 36 H.-W. Krufft, 'Rekonstruktion als Restauration? Zum Wiederaufbau zerstörter Architektur (1993)', herdruk tekstfragment in: Von Buttlar 2011 (noot 30), 130.
- 37 Krufft 2011 (noot 36), 130.
- 38 Krufft 2011 (noot 36), 131.
- 39 Nerdinger 2010 (noot 16).
- 40 Zie bijvoorbeeld: Krufft 2011 (noot 36); Falser 2011 (noot 33), 94; G. Mörsch, 'Denkmalwerte', in: Von Buttlar 2011 (noot 30), 19-24; R. Bentmann, 'Die Fälscherzunft. Das Bild des Denkmalpflegers (1988)', herdruk tekstfragment in: Von Buttlar 2011 (noot 30), 114-119; E. Bacher, 'Original und Rekonstruktion (1989)', herdruk tekstfragment in: Von Buttlar 2011 (noot 30), 121-125.
- 41 Zie bijvoorbeeld: P. Meurs en M.-Th. van Thoor, *Rijksmuseum Amsterdam. Restauratie en transformatie van een nationaal monument*, Rotterdam 2013.
- 42 Rijksmuseum-App, Tour Gebouw (45 of 90 min.).
- 43 B. van Bommel, 'Het Rietveldpaviljoen bij het Kröller-Müller Museum. Over de voorgenomen reconstructie van 2010', *Praktijkreeks Cultureel Erfgoed*, afl. 9, nr. 24, Den Haag 2009.
- 44 Zie de verschillende bijdragen in: Stroux 2011 (noot 7).
- 45 Voor een brede, internationale verkenning van het begrip zie: D. Lowenthal, 'Authenticity: Rock of Faith or Quicksand Quagmire?', *Conservation Perspectives, The GCI Newsletter* 14.3 (Fall 1999); voor de moeilijkheden die het begrip en uiteenlopende interpretaties voor onderzoek met zich meebrengen, zie bijvoorbeeld: H. Ronnes, 'Authenticiteit en authenticiteitsbeleving: de presentatie en receptie van museum Paleis Het Loo', *Bulletin KNOB* 109 (2010) 5, 190-199; W. Denslagen, 'Authenticiteit en spiritualiteit', *Bulletin KNOB* 109 (2010) 4, 135-140.
- 46 H.-R. Meier, I. Scheurmann en W. Sonne (red.), *Werte. Begründungen der Denkmalpflege in Geschichte und Gegenwart*, Berlin 2013. De publicatie is onderdeel van het onderzoeksproject *Denkmal – Werte – Dialog* (2009-2012), een samenwerking tussen Bauhaus Universiteit Weimar/prof. dr. Hans-Rudolf Meier, TU Dortmund/prof. dr. Wolfgang Sonne, TU Dresden/dr. Ingrid Scheurmann, Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt Halle/Saale/dr. Ulrike Wendland. Zie: www.uni-weimar.de/projekte/denkmalwerte (geraadpleegd 15 december 2014).
- 47 Meier, Scheurmann en Sonne 2013 (noot 46), 10.
- 48 W. Sonne, 'Bildwert', in: Meier, Scheurmann en Sonne 2013 (noot 46), 61.
- 49 Zie bijvoorbeeld de opsomming van hedendaagse waarden binnen het Nederlandse erfgoedveld bij: K. Bosma, 'Beeldvorming naast identiteit', in: idem, *Het post-Belverderetijdperk. Cultuur-*

historisch beleid verankerd in de ruimtelijke ordening en in de ontwerpopgave, Den Haag 2008, 23-32.

50 M. Halbertsma en M. Kuipers, *Het Erfgoeduniversum. Een inleiding in de theorie en praktijk van cultureel*

erfgoed, Bussum 2014, 73-75.

51 Halbertsma en Kuipers 2014 (noot 50), 76.

DR. DIPL.-ING. S. STROUX is universitair docent bij de leerstoel Heritage & Cultural Value aan de Faculteit Bouwkunde van de TU Delft. Hier richt zij zich vooral op de vraag hoe de cultuurhistorische kwaliteiten van

het bestaande een rol binnen het ontwerpvlak kunnen krijgen. Zij promoveerde aan de ETH Zürich op de *Architektur als Instrument der Unternehmenspolitik*.

'KEIN ÄSTHETISCHES HEIL, AUSSER IM ALTERSWERT?' LESSONS FROM THE GERMAN DEBATE ON RECONSTRUCTION

SARA STROUX

The cultural heritage institutions in the Netherlands have traditionally taken a dim view of the reconstruction of heritage buildings when most or all of the material substance has been lost. Recent discussions about, for example, the listed status of the reconstructed mill at Burum (destroyed by fire in 2012) or the possible reconstruction of the nineteenth-century attic of Artis's Ledenlokalen (damaged during World War II) illustrate that the guiding principles of the institutional heritage sector do not seem to meet the actual challenges arising from the quest for reconstruction. There is a need for in-depth investigations and theoretical reflections on this topic, yet these are rare at present in the Netherlands. Hence this article takes a closer look at Germany where – in reaction to an increasing number of reconstruction initiatives, such as the Berlin Palace or the Neumarkt/Frauenkirche in Dresden – some noteworthy research projects have been conducted in recent years. First and foremost is *Geschichte der Rekonstruktion – Konstruktion der Geschichte*, an extensive study by a group of scholars led by Winfried Nerdinger and Uta Hassler. Based on a large corpus of reconstruction cases from different time periods dating back to the classical age, they concluded that the act of restoring a structure to an earlier, lost state using new materials has a long cultural history. The case-study

analysis also revealed that while the motives for reconstruction are quite stable over the centuries, the paradigms and techniques for the preservation of ancient monuments are historically determined.

The publication and exhibition of the research results provoked fierce protests from German heritage professionals who feared that these conclusions might pressurize them to abandon their reserved attitude towards reconstruction. Their line of argumentation mainly followed the guiding principles of the founding fathers of the modern heritage preservation movement, including Alois Riegl and Georg Dehio. The dispute generated an anthology of interesting key texts, but it also demonstrated that clinging to a theoretical framework established over a hundred years ago can blind one to relevant topics for in-depth research within the field of heritage preservation, such as the question of how and to what extent different target groups should be informed about the reconstruction of (parts of) a building. Another promising line of investigation concerns the various heritage values related to the topic of reconstruction – think of traditional values like the *beeldwaarde* (image) or recently established ones like the *belevingswaarde* (experience) and *nostalgiewaarde* (nostalgia) – and their shift in meaning over time.